

Daiktavardžio *neapykanta* ir su juo semantiškai susijusių žodžių valentingumas dabartinėje lietuvių (rašto) kalboje

Veslava Čižik-Prokaševa

Lietuvių kalbos institutas

Institute of the Lithuanian Language

veslava.prokaseva@lki.lt

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3005-0338>

Anotacija. Straipsnyje pristatomo tyrimo objektas – daiktavardis *neapykanta*. Remiantis *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* medžiaga buvo siekta nustatyti šio žodžio junglumą sintaksiniu, semantiniu ir leksiniu aspektais. Tyrimas parodė, kokią įtaką *neapykantos* valentingumui daro kitų daiktavardžių (t. y. *priešiškumas*, *nemeilė* ir *netolerancija*) iš jo minimalaus semantinio lauko semantika ir gramatika, kokias veiksmažodžio *nekęsti* valentingumo savybes daiktavardis *neapykanta* išlaiko. Paaiškėjo, kad sintaksinis daiktavardžio *neapykanta* valentingumas sutampa su sintaksiniu daiktavardžių iš jo minimalaus semantinio lauko valentingumu ir skiriasi nuo sintaksinio veiksmažodžio *nekęsti* valentingumo. Semantinis daiktavardžio *neapykanta* valentingumas sutampa su semantiniu veiksmažodžio *nekęsti* ir daiktavardžių iš jo minimalaus semantinio lauko valentingumu. Leksinis daiktavardžio *neapykanta* valentingumas minimaliai skiriasi nuo leksinio veiksmažodžio *nekęsti* valentingumo.

Raktažodžiai: *daiktavardis neapykanta, valentingumas, leksinis semantinis laukas*

Valency of the noun *neapykanta* and words semantically related with it in contemporary Lithuanian (written) language

Summary. Using methods of interpretation, descriptive analysis, grammatical analysis, semantic and lexical analysis, 657 sentences containing different forms of the noun *neapykanta* drawn from the Corpus of Contemporary Lithuanian Language were analysed. The research showed that the syntactic valency of the noun *neapykanta* differs significantly from that of the verb *nekęsti*. Specifically, the nominative and genitive cases governed by the verb *nekęsti* are replaced by the genitive and dative cases governed by the noun *neapykanta*.

The findings indicate that the valency of *neapykanta* is influenced by the semantics and grammar of nouns within its minimal semantic field. For example, *neapykanta*, like *priešiškumas*, *nemeilė*, and *netolerancija*, requires a genitive and/or dative actant. Similar to *priešiškumas* and *netolerancija*, *neapykanta* can take a construction with *atžvilgiu* instead of the dative, and, like *nemeilė* and *netolerancija*, it can govern the genitive. Furthermore, like the verb *nekęsti*, *neapykanta* can govern a subordinate clause and a prepositional phrase with *dėl*. It can also, like *priešiškumas* and *netolerancija*, co-occur with an adjective that indicates the cause of hatred or construction with *dėl*, similar to the verb *nekęsti*. Additionally, *neapykanta*, like *priešiškumas*, *nemeilė*, and *netolerancija*, can emphasize the fact that sometimes the feeling is mutual. This is expressed by reciprocal anaphora (*vienas kitam*), constructions such as *tarp + genitive* or *genitive and genitive*, and adjectives *abipusė*, *savitarpio*, (*genitive*) *tarpusavio*.

When the noun *neapykanta* is in agreement with a dative beneficiary, it expresses an emotional relationship between two beings. However, it describes a person's attitude towards an object or a concept, *neapykanta* agrees with the dative contentive. When a hateful person is mentioned or emphasized in a sentence, the noun *neapykanta* agrees with the genitive percipient. Hence, the noun *neapykanta* has the same semantic valency as the verb *nekęsti* and other nouns within its minimal semantic field.

As is known, the verb *nekęsti* requires an agent, which can be either a person or a living thing. However, the collected examples of *neapykanta* show that the feeling of hatred is unique to humans (just like *nemeilė* and *netolerancija*). Nonetheless, hatred can be directed towards anything: people, animate and inanimate objects, or abstract concepts.

Keywords: *noun neapykanta, valency, lexical semantic field.*

Įvadas¹

Kaip žinoma, valentingumo tyrimai buvo populiarūs antroje praėjusio amžiaus pusėje. Valentingumo teorijos pradininku laikomas Lucienas Tesnière (1959). Plačiai žinomas ir Gerhardo Helbigo (1992) įnašas į valentingumo sampratą. Lietuvoje veiksmažodžių valentingumu domėjosi Emma Geniušienė (1971), tačiau daugiausia prie veiksmažodžių valentingumo tyrimų prisidėjo Nijolė Sližienė: ji išleido trijų tomų veiksmažodžio valentingumo žodyną (1994, 1998, 2004). Būdvardžių semantiniu valentingumu domėjosi Dalija Tekorienė (1983, 1985); sistemingai vyriškosios, moteriškosios ir bevardės giminės būdvardžius aprašė Loreta Vaičiulytė-Semėnienė (2001). Tačiau predikatiniais žodžiais gali būti ne tik veiksmažodžiai ir būdvardžiai, bet ir veiksmažodiniai bei būdvardiniai daiktavardžiai. Daiktavardžių valentingumas lietuvių kalboje iki šiol nėra aprašytas. Pastaruoju metu pasirodė tik kelių daiktavardžių valentingumo savybių apžvalgos (Vaičiulytė-Semėnienė 2020, 2022, 2023a, 2023b). Šiais tyrimais buvo parodyta, kad tirtų daiktavardžių objektų raiškai įtaką daro predikatų iš jų minimalaus leksinio semantinio lauko semantika ir gramatika, kad daiktavardžių *atitikimas*, *atitiktis* prisijungiamas objektas dažniausiai žymimas naudininku, kas kalbos normos požiūriu laikoma klaida; kad daiktavardžio *prieraišumas* netiesioginį objektą linkstama žymėti naudininku, t. y. irgi nepaisoma normos; kad žodžiams *atvirauti*, *atviravimas* būdingas trejopas valentingumas; kad sakinyje polinknsiškojo *atžvilgiu* konstrukcija vartojama ir kaip leksemos valentinis aktantas, ir kaip nevalentinis, t. y. laisvasis narys. Tai rodo daiktavardžių valentingumo tyrimų svarbą bei reikalingumą.

Nors žinoma, kad vienu veiksmažodinių daiktavardžių sintaksinis valentingumas sutampa su atitinkamais veiksmažodžiais (pvz., *atsiduoti / atsidavimas kam*, *patarti / patarimas kam*, *laukti / laukimas ko*), o kitų – skiriasi (pvz., *aprašyti ką – aprašymas ko*, *gerbti ką – pagarba kam*, *nemylėti ko – nemeilė kam*), tačiau trūksta platesnių tyrimų, kurie padėtų nustatyti, kodėl taip yra, kas sąlygoja ar įtakoja skirtingą sintaksinį valentingumą, ar leksinis ir semantinis tokių veiksmažodžių ir daiktavardžių valentingumas panašus, ar skiriasi, koks dar sintaksinis valentingumas be pagrindinio, gerai žinomo galimas, įmanomas, kokie sintaksinio valentingumo variantai vartojami. Nuoseklūs daiktavardžių valentingumo tyrimai padėtų atskleisti specifines, tik daiktavardžių valentingumui būdingas sintaksines bei semantines ypatybes ir nustatyti vartojimo polinkius ir priežastis. Tokie tyrimai galėtų praversti sudarant praktines lietuvių kalbos gramatikas bei rengiant lietuvių kalbos žodynus (pvz., šis tyrimas parodė, kad pasitaiko sakinių, kuriuose fakultatyvusis valentingumas tampa būtinuoju, o tai reiškia, kad veiksmažodžio valentingumo žodynas pildytinas; taip pat tyrimas atskleidė, kad daiktavardžio *netolerancija*

¹ Straipsnio autorė yra labai dėkinga recenzentams už vertingas pastabas. Taip pat dr. Loretai Vaičiulytei-Semėnienei už pasiūlytą temą ir vertingas konsultacijas.

trečioji reikšmė kiek pakito ir reikėtų ją pakoreguoti; kad vietoj naudininko daiktavardis *neapykanta* gali prisijungti kilmininką arba polinksniškojo *atžvilgiu* konstrukciją). Taip pat tokie tyrimai galėtų būti naudingi lingvistiškai anotuotiems duomenynams kurti, automatiniam vertimui.

Šio straipsnio tikslas – remiantis verbocentrinio sakinio modelio samprata ir valentingumo teorijos principais, išnagrinėti daiktavardžio *neapykanta* sintaksinį, semantinį ir leksinį valentingumą ir nustatyti, kas jam daro įtaką. Tyrimas remiasi empirine medžiaga, kuri buvo surinkta iš Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Kompiuterinės lingvistikos centro sudaryto *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* (DLKT)². Pavyzdžiai buvo renkami iš skirtingų funkcinių stilių (grožinės, negrožinės, administracinės literatūros, publicistikos), tačiau, kadangi vartojimas nesiskiria, pagal juos neklasifikuojami. Pavyzdžiai rinkti pateikus sutrumpintą ieškomo žodžio šaknį, kad konkordansas apimtų visas linksnių formas. Tikslus surinktų pavyzdžių skaičius nurodomas aptariant kiekvieno nagrinėjamo žodžio valentingumą.

Keliami keli uždaviniai: a) aptarti daiktavardžio *neapykanta* ir veiksmažodžio *nekęsti* reikšmes lietuvių kalbos žodynuose (žr. 1 dalį); b) aptarti žodžių, įeinančių į minimalų semantinį daiktavardžio *neapykanta* lauką, valentingumus semantiniu, sintaksiniu bei leksiniu aspektais (žr. 2–4 dalis); c) valentingumo požiūriu išnagrinėti daiktavardžio *neapykanta* vartoseną DLKT empirinėje medžiagoje (žr. 5 dalį). Straipsnio pabaigoje visų dalių apibendrinimai susiejami ir vertinama, kiek tarp jų yra atitikties ir skirtumo (žr. 6 dalį). Darbe taikyti interpretacijos, aprašomasis analitinis, gramatinės, semantinės, leksinės analizės metodai.

Primintina, kad valentingumas – „tai žodžio reikšmės lemiama ypatybė atverti tam tikrą skaičių laisvų vietų, kurias sakinyje arba žodžių junginyje užima tam tikros reikšmės žodžiai bei jų formos arba jų atitikmenys“ (Sližienė 1994: 16; Vaičiulytė-Semėnienė 2001: 19)³. Valentingumas paprastai siejamas su trimis lygmenimis: 1) loginės semantikos, kur nustatomas žodžio laisvų vietų skaičius ir jų galimų aktantų semantinės funkcijos; 2) sintaksės, kur nustatoma valentinių aktantų gramatinė forma ir jų būtinumas ar fakultatyvumas; 3) leksinės semantikos, kur nustatoma valentinių aktantų semantika (plačiau Sližienė 1994: 16; Vaičiulytė-Semėnienė 2001: 19–45).

1. Daiktavardžio *neapykanta* ir veiksmažodžio *nekęsti* reikšmės lietuvių kalbos žodynuose

Lietuvių kalbos žodyne (LKŽe) ir *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* (DLKŽe)⁴ leksema *neapykanta* apibūdinama vienodai, t. y. kaip ‘priešiškumo jausmas, neapkentimas’. Teikiami tokie iliustraciniai pavyzdžiai:

- 1) *Ji matė baimės ir neapykantos perkreiptus priešų veidus* rš (LKŽe).
- 2) *Tokia žmonių neapykanta (taip nekęsdamas žmonių) netoli tu čia nuvažiuosi* J.Jabl (LKŽe; BLKŽe).
- 3) *Kaip atsirado neapykanta tarp šunų, kačių ir pelių* BsPIII54 (LKŽe).
- 4) *Nė prieš vieną žmogų nopykantos širdyje neturėkite* DP33 (LKŽe).
- 5) *Įsėios mano papildytos esti neapykanta* Mž469 (LKŽe).
- 6) *Iš neapykantos išdavė jį* BtMt17,18 (LKŽe).
- 7) *Kupinas neapykantos* (BLKŽe).

² DLKT pavyzdžiai tyrimui rinkti 2024 m. gegužės ir birželio mėn.

³ Plačiau apie nevienodą valentingumo apimtį supratimą žr. Vaičiulytė-Semėnienė 2001: 9–10.

⁴ Bendrinės lietuvių kalbos žodyne (BLKŽe) žodis *neapykanta* įtrauktas į žodyno antraštyną, tačiau informacija dar renkama.

Kaip rodo pavyzdžiai, daiktavardis *neapykanta* gali atverti pozicijas kilmininko papildymui (žr. 2), konstrukcijai *tarp + daiktavardžio kilmininkas* (žr. 3) ir konstrukcijai *prieš + daiktavardžio galininkas* (žr. 4). Jonas Šukys mini, kad „objekto naudininkus tiesioginiu ar šalutiniu valdymu gali valdyti ir kai kurie veiksmažodiniai daiktavardžiai, padaryti iš galininkinių ar net kilmininkinių veiksmažodžių, kai yra paskirties atspalvis, plg. *užjaučiu ką – užuojauta kam, myli ką – meilė kam, gerbia ką – pagarba kam, neapkenčia ko – neapykanta kam, gaili(si) ko – gailėstis kam...*“ (Šukys 1998: 149). Tačiau LKŽe nepateikta nė vieno pavyzdžio, kuriame daiktavardis *neapykanta* reikalautų vardažodžio, žymimo naudininku, pvz.: *Neapykanta sau, tėvams, visuomenei* (DLKT).

Atkreiptinas dėmesys, kad *Sinonimų žodyne* (SŽe) pateikta kiek kitokia daiktavardžio *neapykanta* reikšmė, t. y. ‘priešiškumo jausmas kam’, tačiau pateiktame iliustraciniame pavyzdyje vardažodžio naudininko linksniu nėra: *Tokia žmonių neapykanta toli nenuėisi*. SŽe nurodoma, kad leksema *neapykanta* turi kelis sinonimus: *neapkanta* (retai vartojamas žodis), *nemeilė* bei nutolusios reikšmės žodį *mizantropija* (‘šalinimasis nuo žmonių ir jų nekeitimas’). Antonimų žodyne (AŽe) *neapykantos*, reikšme ‘priešiškumo jausmas’, antonimas yra *meilė* (*Nuo meilės iki neapykantos, pasak senolių, tik vienas žingsnis* rš.), o *neapykantos*, reikšme ‘kito nekeitimas, netolerancija, mizantropija’, antonimas yra *apykanta, apkanta* (*Savitarpio apykanta ir neapykanta* Jabl.). Vadinasi, AŽe skiriamos dvi *neapykantos* reikšmės.

Daiktavardis *neapykanta* semantiškai susijęs su veiksmažodžiu *nekęsti*. DLKŽe pateiktos dvi veiksmažodžio *nekęsti* reikšmės: **1.** jausti priešišką jausmą, bjaurėtis (*Nekenčiamas priešas*); **2.** nemėgti (*Žmonių nekęsti*). BLKŽe žodis *nekęsti* įtrauktas į žodyno antraštiną, tačiau informacija dar renkama. LKŽe nėra veiksmažodžio *nekęsti*, tik daiktavardis *nekęstis*, reikšme ‘piktumas, neapykanta’ (*Ir motka su tėvu nekęsty buvo, kovės TDrIV227*). Tačiau pateiktos penkios veiksmažodžio *kęsti* reikšmės⁵ su iliustracijomis, tarp kurių pateikiami ir pavyzdžiai su *nekęsti*: **1.** jausti, patirti skausmą, nemalonumą, vargą, kentėti: *Jau gali nekęst baimę* Alk. **2.** turėti kantrybės, laukti; išverti, išturėti, pakelti: *Toks karštas vanduo, kad ranka nekenta* Nt. **3.** mylėti, mėgti: *Mes mylime gyvenimą ir nekenčiame mirties* sp. **4.** toleruoti, sutikti su kuo, pakęsti: *Tikrasis mokslas nekenčia sustingimo* sp. **5.** neigiama forma *nepatikti*: *Nesikentė narsiam keliauninkui ir tyrinėtoji ramus ir sotus valdininko gyvenimas* rš. (kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, tik paskutinės reikšmės veiksmažodis gali reikalauti naudininku žymimo papildinio). Iš devynių pateikiamų LKŽe veiksmažodžio *patikti* reikšmių penktai *kęsti* reikšmei tinka tik pirma: ‘būti pagal skonį, teikti pasigėrėjimą, malonumą: *Man labai nepatinka [linus] mint, braukt, ai kaip kentėdavau* Trgn (plg. *nekenčiau mint linų*). *Avižienio kisielio nevalgydavau, – man nepatikdavo kvapas* Krs (plg. *nekenčiau kvapo*). *Man irgi nelabai patenka bagočiai* Imb (plg. *nekenčiu turtuolių*). *Pri gyvo kaulo (labai) ta merga nepatinka* Krš (plg. *nekenčiu tos mergos*) (kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, veiksmažodis *nepatikti* dažnai reikalauja naudininku žymimo papildinio). Anot Nijolės Sližienės *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodyno* (LKVJŽ), veiksmažodis *patikti* ‘būti pagal skonį’ yra divalentis, jis gali būti vartojamas pagal du modelius: a) reikalauja vardininku žymimo kontentyvo ir naudininku žymimo percipiento, t. y., jo sintaksinis valentingumas yra Nom Dat, o semantinis – [Con Pcp] (žr. 8–10) arba b) reikalauja naudininku žymimo percipiento ir bendratimi žymimo kontentyvo, t. y. jo sintaksinis valentingumas yra Dat Inf, o semantinis – [Pcp Con] (žr. 11–12)

⁵ BLKŽe teikiamos tik trys *kęsti* reikšmės: **1.** (ką, nuo ko) patirti, jausti (kančią, skausmą, alkį ir kitus nemalonus jausmus); sin. kentėti: *Kenčiu dantis sukandęs*. **2.** (ką, kame) turėti kantrybės, išvermės būnant vargingoje, nemalonoje būklėje; sin. tvirti | sngr. neig. (ko): *Nesikentęs išėjau pažiūrėti*. **3.** (ką, dėl ko) būti pakančiam, atlaidžiam; sin. toleruoti: *Tenka kęsti piktus kaimynus*. DLKŽe irgi teikiamos trys *kęsti* reikšmės: **1.** jausti ką nemalonų, kentėti: *Badą, šaltį, skausmą, baimę* k. **2.** turėti kantrybės, būti vargingoje padėtyje, tvirti: *Ilgiau k. nebegaliu*. | sngr.: *Nesikentęs apibarsiu*. **3.** sutikti su kuo, pakęsti, toleruoti: *Jį kentė dėl geros nuotaikos*. Tai rodo, kad veiksmažodžio *kęsti* dabartinėje kalboje reikšmė susiaurėjo, o veiksmažodis *nekęsti* vartojamas dar siauriau.

(Sližienė 1998: 137). Vadinasi, šis veiksmožodis visada reikalauja naudininku žymimo papildinio, tai gali daryti įtaką naudininko vartojimui su penktos reikšmės veiksmožodžiu *nekęsti*.

- 8) *Mergaitė jam labai patiko* (Sližienė 1998: 137).
- 9) *Joniukui labiausiai patiko daina* Bl (Sližienė 1998: 137).
- 10) *Man nepatiko mano didelė galva, atlėpusios ausys* rš (Sližienė 1998: 137).
- 11) *Joti su tokiu arkliu karaliui labai patiko* Blč (Sližienė 1998: 137).
- 12) *Šuniui patinka lakstyti palaidam* (Sližienė 1998: 137).

Kaip matyti iš LKVJŽ, veiksmožodis *nekęsti*⁶ yra divalentis: reikalauja vardininku žymimo percipiento ir kilmininku žymimo kontentyvo, t. y. jo sintaksinis valentingumas yra Nom Gen, semantinis – [Pcp⁷ Con], o leksinis – Nom +Anim, Gen +Anim/-Anim/Abstr (žr. 13–16) (Sližienė 1998: 11).

- 13) *Skrodskis taip nekenčia Petro!* Pt (Sližienė 1998: 11).
- 14) *Šuo neapkenčia katės* (Sližienė 1998: 11).
- 15) *Profesorius nekenė pataikavimo ir melo* (Sližienė 1998: 11).
- 16) *Ji nekenčia juodų drabužių* (Sližienė 1998: 11).

LKVJŽ kontentyvas [Con] apibūdinamas kaip „veiksmo ar būsenos turinio funkcija, būdinga įvairiems daiktams bei reiškiniams“ (Sližienė 1994: 22). Ten pat rašoma, kad „kontentyvas yra labai plati ir gana nevienalytė semantinė funkcija“, kad jis gali būti „glaudžiai susijęs su patiento semantine funkcija“. Manytina, kad kontentyvas gali būti glaudžiai susijęs ir su beneficento semantine funkcija. LKVJŽ beneficentas [B] apibūdinamas kaip „adresato, gavėjo, turėtojo funkcija, būdinga gyvoms būtybėms, ypač asmenims, kurių naudai ar nenaudai kas vyksta, darosi“ (ten pat: 21). Toks apibrėžimas labiau tiktų apibūdinti 13 sakinyje vartojamo ir kilmininku žymimo daiktavardžio funkciją: konkrečiai nepasakoma, kokios Petro savybės / bruožo taip nekenčia Skrodskis, tačiau akivaizdu, kad tos neapykantos padariniai / pasekmės, gal ir netiesiogiai, bet gali atsilipti Petru. Todėl straipsnio autorė panašius atvejus traktuoja ne kaip kontentyvą, o kaip beneficentą⁸. Dėl šios priežasties straipsnio autorė linkusi semantinį veiksmožodžio *nekęsti* valentingumą pakoreguoti: [Pcp Con/B].

DLKT peržiūra parodė, jog veiksmožodis *nekęsti* gali atverti pozicijas ir kitiems papildymams: gali būti nurodyta neapkentimo priežastis, pagrindas (reiškiamo prielinksnio *už* konstrukcija (žr. 17–18) ir prielinksnio *dėl* konstrukcija (žr. 19–20), taip pat šalutiniu sakiniu (žr. 21–23)) arba neapkentimo laipsnis (reiškiamo prieveiksmiu (žr. 24), žodžių junginiu (žr. 25–26) arba konstrukcija (žr. 27–28)).

- 17) *Tas sargas buvo lietuvis ir baisiai neapkentė rusų už jam daromą skriaudą.* DLKT
- 18) *P. neapkentė graikai už išdavikišką poelgį, o trojiečiai – už Trojos nelaimės.* DLKT
- 19) *Tik Jis – tas pats Katalikų Bažnyčios Kristus – gali atnaujinti mūsų dienų pasaulį. Jis – Katalikų Bažnyčios centras, ir ši Bažnyčia turi jėgos atnaujinti pasaulį. Ji veda į ateitį. Daugelis tai jaučia ir dėl to jos neapkenčia.* DLKT
- 20) *Wycliffe'as taip neapkentė Avinjono dėl jo ištvirkimo, jog net išdrįso siūlyti keisti to meto teologiją ir nusistovėjusią Bažnyčios tvarką.* DLKT
- 21) *Apskritai žmogus neapkenčia to, kas jam kelia grėsmę ir ko jis bijosi.* DLKT

⁶ Veiksmožodžio reikšmės apibūdinimas nepateiktas.

⁷ Percipientas [Pcp] – psichinės būsenos patyrėjo funkcija, būdinga gyvoms būtybėms, suvokiančioms tikrovės dalykus, turinčioms tam tikrą nusiteikimą jų atžvilgiu, psichologiškai į juos reaguojančiomis (Sližienė 1994: 20–21). Kontentyvo apibrėžimą žr. toliau.

⁸ Apie dvisluoknes semantines funkcijas plačiau žr. Drukteinis 2009.

- 22) *Žmonių, kurių veiksmai, mintys ar kokios nors savybės skiriasi nuo tos savimi patenkintos daugumos, minėtoji standartinė vidutinybė neapkenčia už tai, kad jie kažkuo iš jų išsiskiria.* DLKT
- 23) *Senelio D. Milkintas neapkentė dėl to, kad šis po motinos išvykimo jo nepriėmė gyventi pas save.* DLKT
- 24) *Voltaire'as pasiutusiai neapkentė žydu.* DLKT
- 25) *Bet Danguolė jo visa širdimi neapkenčia, bet, nusilenkdama žiaurais tėvo valiai ir norėdama pamatyti savo brangųjį brolelį, buvo pasižadėjusi tapti Mauro žmona.* DLKT
- 26) *Vaineikienė pasižymi stipriu emocionalumu, todėl jos kūryboj ir neužtinkame jokių komiško pradų: jos personažai tragiški, kai kurie jų atrodo labai pikti ir blogi todėl, kad autorė jų neapkenčia visa savo būtybe ir šios savo neapykantos neslepia.* DLKT
- 27) *[...] galima daryti svarbią išvadą: dabar žmonės neapkenčia skausmo kur kas labiau negu anksčiau laikais [...].* DLKT
- 28) *Intarpas paraštėje Vieni „myli savo artimą kaip save patį“, o kiti neapkenčia savo artimo kaip savęs paties.* DLKT

Apibendrinant tai, kas buvo pasakyta, tikėtina, kad daiktavardžio *neapykanta* valentingumo lauke turėtų būti mažiausiai du valentiniai aktantai (jausmo patyrėjo ir jausmo sukėlėjo), kuriuos sąlygotų veiksmožodžio *nekęsti* valentingumas. Taip pat daiktavardžio *neapykanta* valentingumą galėtų veikti paties daiktavardžio semantika ir gramatika (*jausmas kam, priešiškus*) bei jo sinonimų (*nemeilė, netolerancija*) semantika ir gramatika⁹. Pridurtina, kad daiktavardžių *nekęstis*, *neapkanta* pavyzdžių DLKT nerasta. Daiktavardžio *mizantropija* pavyzdžių DLKT yra tik 30, juose daiktavardis pavartotas be valentinių palydovų, pvz., *Mizantropija kartais pasitarnauja pedagogikai, ir atvirksčiai*. Daiktavardis *neapkentimas* DLKT pavartotas 3 kartus, tačiau tai yra tas pats pavyzdys: *Šitas krikščioniškos meilės požiūriu nesuderinamas KITAIP TIKINČIŲ NEAPKENTIMAS turi dar ir kitą pagrindimą (*kitaip tikintiems)*. Šis pavyzdys yra iš Jurgio Pakerio straipsnio *Veiksmo pavadinimo konstrukcija lietuvių kalbos gramatikoje*. Autorius rašo: „Čia reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad priesagos *-imas / -ymas* vediniai, išvesti iš tranzityvinių jausmų veiksmožodžių, nuo kitų tranzityvinių nominalizacijų nesiskiria, jausmo žymėjimas naudininku negalimas“ (Pakerys 2006: 141). Tik reikėtų patikslinti, kad negalimas ne jausmo, o to jausmo objekto žymėjimas naudininku.

2. Daiktavardžio priešiškus valentingumas

LKŽe leksemos *priešiškus* reikšmės nukreipiama žiūrėti į leksemos *priešiškas* reikšmę, tačiau pateikiama pavyzdžių¹⁰. Skiriamos trys reikšmės: **1.** nedraugiškas, nepalankus: *Giliai įsisknijęs poniško priešiško tarnui jausmas sujudo jos širdyje* V.Myk-Put.; **2.** priešingų pažiūrų, interesų, antagonistinis: *Pirmajame knygos skyriuje atskleidžiamas valstybės ir liaudies priešiškus buržuazinėse šalyse (sov.) rš.*; **3.** nesuderinamas, prieštaraujantis, neatitinkantis: *Romane sąmoningai sutirštintos spalvos, kad labiau būtų išryškintas karo baisumas ir priešiškus žmogaus prigimčiai* rš. Kadangi šis daiktavardinis abstraktas yra padarytas iš būdvardžio *priešiškas*, jo valentinės savybės gali būti panašios į jo pamatinio būdvardžio savybes. Remiantis būdvardžių valentingumo aprašu (Vaičiulytė-Semėnienė 2001), šis būdvardis priklausytų būdvardžių grupei, kurių sintaksinio valentingumo struktūra yra N-Adj-Dat. Tačiau semantinio valentingumo struktūras šis būdvardis gali turėti skirtingas: kai į nusako-

⁹ Apie tai, kad tam tikro žodžio valentingumui gali turėti įtakos kitų į jo minimalų leksinį semantinį lauką įeinančių žodžių valentingumai, buvo kalbėta straipsnio pradžioje.

¹⁰ DLKŽe neteikia leksemos *priešiškus*, o BLKŽe šis žodis įtrauktas į žodyno antraštinę, tačiau informacija dar renkama.

mą tikrovės situaciją žiūrima iš daikto ar dalyko perspektyvos, būdvardžio semantinio valentingumo struktūra gali būti [P¹¹, Con] (*Karo baisumai priešiški*¹² *žmogaus prigimčiai*), [P, B] (*Visuomeniniai santykiai atrodė Sviftui esą priešiški žmogui*) arba [P, Comp¹³] (*[Sieloje užnuodytas] bet koks nelauktas emocinis posūkis priešingas*¹⁴ „*blaiviam protui*“); kai nusakomas asmens santykis su daiktu ar dalyku, būdvardžio semantinio valentingumo struktūra yra [Pcp, Con] (*Pone Petrai, tamsta esi rimtai priešingas*¹⁵ *Keršio sumanymui*); kai būdvardis nusako vieno asmens simpatijas, palankumą ar antipatijas kito asmens atžvilgiu, jo semantinio valentingumo struktūra yra [Pcp, B] (*Nuo to laiko imperatorius su man priešingais*¹⁶ *ministras, norėdami atkeršyti, ėmė slaptai tartis*) (ten pat: 73–81).

Dabar aptarkime, kaip vartojamas daiktavardis *priešiškumas* DLKT. Jame rasta 1940 įvairių *priešiškumo* formų pavartojimų. Buvo peržiūrėta po 100 pirmų atsitiktiniu būdu pateiktų grožinės, negrožinės literatūros ir publicistikos sakinių, bei peržiūrėti visi 45 administracinės literatūros sakiniai (iš viso 345 sakiniai). Iš jų atrinkti 195 sakiniai, kuriuose daiktavardis *priešiškumas* reikalauja papildymo. Neįtraukti sakiniai, kuriuose *priešiškumas* vartojamas be valentinių palydovų (pvz.: *Hestera buvo teisi: nuo demonės dvelkė priešišku ir įtarumu* [...]; *Vaikai tylėjo, bet dabar akyse jau nebuvo priešišku-mo*; *Dabar jau priešiškas buvo aiškiai girdėti*), ir sakiniai, kuriuose *priešiškumas* vartojamas tik su fakultatyviu(iais) pažyminiu(iais) (pvz.: *Jos balse skambėjo man nesuprantamas slaptas ir priverstinis priešiškas*; *Į atvykėlius norvegai visgi žiūri su užslėptu priešišku, nes šie yra konkurentai, atimantys iš jų darbo vietas*).

Iš pradžių pasakytina, kad daiktavardis *priešiškumas* dažnai reikalauja vardažodžio, žymimo naudininku. Kaip žinoma, „[o]bjekto naudininku pasakomas asmuo ar daiktas, kurio interesais – naudai ar nenaudai – atliekamas veiksmas, kuriam kas nors skiriama ar kurio atžvilgiu reiškiasi kokia nors ypatybė“ (Ambrazas, red., 1996: 513); „[l]ietuvių kalbos naudininkas dažnai reiškia paskirtį, t. y. pasako, kam, kuriam reikalui kas nors yra, tinka arba kam, kuriam reikalui kas nors daroma, skiriama“ (Šukys 1998: 168). Anot J. Šukio, kai paskirties naudininkas priklauso ne nuo veiksmožodžio, o nuo daiktavardžio, „jis tampa pažymimuoju linksniu, nes jau apibūdina daiktavardį ir kelia daikto, reiškinio svarbią paskirties ypatybę“ (ten pat: 169)¹⁷. DLKT pavyzdžiai rodo, kad daiktavardžio *priešiškumas* reikalaujamas vardažodžio naudininkas reiškiamas įvardžiu (žr. 29), tikriniu daiktavardžiu (žr. 30–31), bendriiniu daiktavardžiu, įvardinančiu žmogų (žr. 32), daiktą (žr. 33) ar abstraktą (žr. 34). Papildomai buvo peržiūrėti visi 1940 sakinių su įvairiomis daiktavardžio *priešiškumas* formomis, tačiau nerasta nė vieno pavyzdžio su vardažodžio naudininku, kuris reikštų gyvą esybę. Kad tokie sakiniai galimi, rodo internetas: pvz., *Tačiau priešiškas ne gaujos šunims išliko ir šiandien, taigi akita negali draugiškai elgtis su svetimais šunimis* (<https://kinologija.lt/sunu-veisles/5-gr-spikai-ir-primityvieji-sunys/akita-inu.html?mode=print>). Tai, kad DLKT nebuvo tokių sakinių, verčia galvoti, kad neigiamas nusiteikimas, jausmas gyvoms būtybėms (ne žmonėms) dažniau reiškiamas kitais daiktavardžiais (pvz., *nemeilė*, *neapykanta*, pavyzdžius žr. toliau). Kartais priešiško objekto gali būti nurodytas ir polinksnis

¹¹ Patientas [P] – veiksmo poveikio gavėjo arba būsenos turėtojo funkcija, būdinga tiek gyviems, tiek negyviems daiktams, taip pat abstraktiems dalykams (Sližienė 1994: 20).

¹² Vartojamas ‘prieštaraujantis’ reikšme.

¹³ Komparatyvas [Comp] – lyginimo standarto funkcija, einanti greta būsenos patiento ir būdinga daiktui, su kuriuo kas nors lyginama, lygiuojasi ir pan. (Sližienė 1994: 20).

¹⁴ Vartojamas ‘visiškai skirtingas’ reikšme.

¹⁵ Vartojamas ‘prieštaraujantis, priešiškas’ reikšme.

¹⁶ Vartojamas ‘prieštaraujantis, priešiškas’ reikšme.

¹⁷ Plg. dar: „Kai naudininkai apibūdina daiktavardį, ne veiksmožodį, jie kartu yra pažymimieji – iškelia tam tikrą asmens, daikto, reiškinio požymį, nors išlieka ir pagrindinė tokių naudininkų reikšmė“ (Šukys 1998: 187).

atžvilgiu konstrukcija¹⁸ (žr. 35–36). Nors polinksniškojo *atžvilgiu* konstrukcijos ir nurodo asmenį, kuriam jaučiamas tas priešiškus, tačiau pats daiktavardis *atžvilgiu* labiau akcentuoja būsenos turinį. Todėl manytina, kad polinksniškojo *atžvilgiu* konstrukcijos atlieka kontentyvo funkciją. Kai naudininku nurodomas asmuo, kuriam jaučiamas tas priešiškus jausmas, jis atlieka beneficento funkciją (žr. 29–30, 32), o kai naudininku nurodomas būsenos turinys – kontentyvo funkciją (žr. 31, 33–34).

- 29) – *Iš ryto visos moterys atrodo kaip raganos. – Ne visos. Jaučiau jam tik priešiškus.*
- 30) *Supratęs, kad negali nugalėti priešiškus Olgai, jis pasišalina: – Pabendraukit, o aš aplankysiu Martiną.*
- 31) *Pasakiau, kad, nepaisant tavo baisaus priešiškus Pietums, tu, skirtingai nuo daugelio, bent neprarandi humoro jausmo.*
- 32) *Apie nesąmoningą Fiodoro priešiškus tėvui ir jo prisirišimą prie motinos labai sunku spręsti.*
- 33) *Mano nesuvokiamas priešiškus ganyklai, nesuvokiamas po tokios gražios vasaros, vis dar nebuvo dingęs.*
- 34) *Toks neurotiškas priešiškus „nesveikiems“ potraukiams pastūmėjo Freudą apmąstyti vaikų seksualumą.*
- 35) *Asmuo, remdamasis ankstesne savo patirtimi panašiomis aplinkybėmis, gali būti visiškai teisus numatydamas žiaurumą ar priešiškus savo atžvilgiu.*
- 36) *[...] kai apie ką nors sakoma, kad jis turi galią daryti ar kęsti tai, kas jam neparanku, arba tai, ko neprivalo, galia laikome negalią, nes juo daugiau jis turi šios galios, juo galingesni jo atžvilgiu priešiškus ir iškrypimas ir juo jis prieš juos bejėgiškesnis.*

Taip pat su daiktavardžiu *priešiškus* dažnai vartojamas vardažodis, žymimas kilmininko linksniu ir nurodantis, kam tas priešiškus būdingas. „Subjekto (siauriau – veikėjo) kilmininkas – rodo asmenį, daiktą ar reiškinį, kuris pats daro kam nors kokį poveikį, nukreipia į ką nors veiksmą“ (Šukys 1998: 116). Anot J. Šukio, „[d]auguma šių dienų lietuvių kalbos kilmininkų yra pažymimieji. Tokie kilmininkai vartojami visada su daiktavardžiais, apibūdina daiktą ir sakinyje yra nederinamieji pažyminiai. Kilmininkai, vartojami su veiksmožodiniais daiktavardžiais, nesiskiria nuo bet kurio kito linksnio pažymimųjų variantų [...], o skiriasi tik didele tokių linksnių gausa ir svarbiausia tuo, kad čia būtinai yra pakitęs linksnis. [...] iš subjekto vardininko gauti kilmininkai paprastai vadinami veikiančiojo dalyko kilmininkas. Čia dar labai ryški ir subjekto reikšmė“ (ten pat: 120). DLKT pavyzdžiai rodo, kad toks vardažodžio kilmininkas gali būti reiškiamas įvardžiais (žr. 37–38)¹⁹, tikriniu daiktavardžiu (žr. 39), bendriniu daiktavardžiu, reiškiiančiu asmenį (žr. 40–41). Kaip rodo rasti pavyzdžiai, priešiškus gali būti būdingas ir gyviems (žr. 42) bei negyviems (žr. 43) daiktams, abstraktams (žr. 44). Kai kilmininku nurodomas psichinės būsenos patyrėjas, jis atlieka percipiento funkciją (žr. 37–41), o kai būsenos turėtojas – patiento funkciją (žr. 42–44).

- 37) *Sofi pajuto jo priešiškus, jo veide buvo įrašyta panieka.*
- 38) – *Deja, neslėpdavai savo priešiškus.*
- 39) *Galbūt jis verkdamas tyčia – tai buvo vienintelis būdas įveikti tylų Rimo priešiškus.*
- 40) *M. Fullanas išskiria tris pokyčių bruožus: Mokytojų priešiškus.*
- 41) *Nelengva bus ryškioms asmenybėms – jos pajaus aplinkinių priešiškus.*
- 42) *Vykstanti fermentacija sunaikina vaistažolių bei daržovių priešiškus.*

¹⁸ Iš atrinktų sakinių 3 atvejai. Plačiau apie šio tipo konstrukcijas žr. Vaičiulytė-Semėnienė 2022.

¹⁹ Pasitaikė vienas sakiny, kuriame pavartotas žodžių junginys *iš jo pusės*: *Kodėl apie tai nerašo laikraščiai? Jau vien tai atmeta bet kokį priešiškus iš jo pusės mūsų, reginčiųjų, atžvilgiu.* Valstybinės lietuvių komisijos Konsultacijų banke toks žodžių junginys laikomas netaisyklingu ir turėtų būti taisomas į *bet kokį jo priešiškus*.

- 43) *Tiesa, retkarčiais Lukui išėjus Margarita įsisukdavo su drėgna šluoste, bet drįsdavo liesti tik grindis ir baldus. Matydamas, su kokia aistra ji puola tyliąsias dulkes, mąstydavau apie moters ir šių būties dalelių priešišumą.*
- 44) *Taigi žmogus, dirbdamas žemę, susilaukia dangiškų jėgų pagalbos bei chaoso galių priešiškumo.*

Tačiau santykis tarp dviejų dalyvių gali būti išreikštas ir kitu būdu. Martinas Haspelmathas mano, kad vyrauja polinkis tarpusavio situacijos dalyvius reikšti kaip vieną aktantą, t. y. atskaitos tašku pasirenkami visi situacijoje dalyvaujantys asmenys, o ne kuris vienas iš jų (Haspelmath 2007: 2091)²⁰. Priešiškumo atveju šį jausmą jaučiantys dalyviai gali būti išreikšti reciprokinė²¹ anafora *vienas kitam* (žr. 45), būdvardžiu *tarpusavio* (žr. 46) ar junginiu *daiktavardžio kilmininkas + tarpusavio* (šiuo atveju tarpusavio santykis aktualizuojamas dvigubinant jo raišką, žr. 47), dviejų daiktavardžių, sujungtų jungtuku *ir*, junginiais (žr. 48–50), konstrukcija *tarp + vardažodžio kilmininkas / kilmininkas ir kilmininkas* (žr. 51–53)²². Šiais atvejais nurodoma, kad visi situacijos dalyviai yra vienodai svarbūs. Tokiomis konstrukcijomis pasakomas kompleksinis įvykis, t. y. dvi (ar daugiau) vienalaikės propozicijos (pvz., 45 sakinyje teigiama ne tik, kad jis jaučia priešišumą Romei, bet ir tai, kad ir Romė jaučia priešišumą jam).

- 45) *Jiedu su Romė tikrai vienas kitam jaučia priešišumą.*
- 46) *Ar atrasime savyje jėgų nors trumpam užmiršti sunkumus ir tarpusavio priešiškus, šventiškai nusiteikti, susikaupti ir įsigilinti, ką mums kiekvienam reiškia ši Šventojo Tėvo kelionė.*
- 47) *[...] sunku patenkinti vienos sutaikintos bei vieningos šeimos troškimą bei ilgėjimąsi, ir primena būtinybę iš pagrindų perkeisti širdį, iš naujo atrandant Tėvo gailestingumą ir nugalint brolių tarpusavio nesupratingumą bei priešišumą.*
- 48) *Ir tokio valstybės ir kultūros priešiško priežastis yra labai akivaizdi.*
- 49) *Negalima netgi krikščionių ir žydų priešiško pavadinti istoriniu, kadangi žydų karalystę likvidavo pagonyš – romėnai.*
- 50) *Tačiau paskutiniojo, nereikalingo vaiko sindromas neperauga į tėvų ir vaikų priešiško, jų santykių erozijos temą, kaip bus kai kuriose vėlesnėse M. Gripės knygoje.*
- 51) *[...] aplinka neskatina bendradarbiavimo, netgi atvirkščiai – skatina priešišumą ir konkurenciją, šitaip įsigali susvetimėjimas ir priešiškas tarp žmonių.*
- 52) *„Aš sukelsiu priešišumą tarp tavęs ir moters, – pacitavo jis, – tarp tavo palikuonių ir jos palikuonių“.*
- 53) *Šlapelis taip pat įvardija priešišumą tarp menininkų ir visuomenės.*

Pažymėtina, kad daugiausia rasta pavyzdžių, kuriuose kalbama apie nedraugiškumo, nepalankumo jausmą. Taip pat ir šiek tiek sakinių, kuriuose turimi omeny priešingi įsitikinimai, pažiūros, interesai. Tačiau šie sakiniai aptariami kartu, nes jų sintaksinis žymėjimas vienodas (plg., pvz., 30 ir 31, 48 / 49 ir 50, 51 / 52 ir 53).

Rasta pavyzdžių, kuriuose nurodoma priešiško priežastis (reiškiama prielinksnio *už* konstrukcija, žr. 54–55), priešiško atsiradimo pagrindas, kilimo šaltinis ar akstinas (reiškiama būdvardžiais, tikėtina, vengiant komunikacinio pertekliaus, žr. 56–57; tokio tipo junginiai galėtų būti laikomi tarpiniais

²⁰ Cituojama pagal Vaičiulytė-Semėnienė 2016: 1.

²¹ Plačiau apie leksinius reciprokus žr. Vaičiulytė-Semėnienė 2016.

²² „Prielinksnio *tarp* konstrukcijos kartais reiškia objektą, tiksliau – objektus, tarp kurių yra koks neatitikimas, vyksta konfliktai ar bendravimas“ (Šukys 1998: 515). Atkreiptinas dėmesys, kad prielinksnio *tarp* konstrukcijos būdingos veiksmažodinių daiktavardžių junginiams, o veiksmažodžių junginiams – ne (žr. Pakerys 2006: 125).

atvejais tarp valdymo ir modifikavimo²³). Daiktavardis *priešiškumas* gali reikalauti ir šalutinio pažymimojo sakinio (žr. 58–59).

- 54) *Jis ir taip jau užsitraukė smarkų daugelio žymių žmonių priešišumą už nepakankamai jiems rodomą pagarbą ir lieka savo poste tik dėl to, kad jį palaiko valdovas.*
- 55) *[...] savitą Sombarto pasisakymų prigimtį atskleidžia jo požiūris į moteris, jo priešiškus feminizmui, sąjūdžiui už balsavimo teisę moterims bei tokios rūšies tyrinėjimams, kaip kad Marianne Weber diskusijos su Simmeliu.*
- 56) *Tokie požiūriai buvo nulemti ideologinio priešiško, bet toks mąstymas didžia dalimi jau priklauso praeičiai (płg. priešiškus kitokiai ideologijai).*
- 57) *Čia egzistavo ir akivaizdžiai stiprėjo socialinis, tautinis ir etninis priešiškus tarp bajorijos, daugiausia lenkų kolonistų, ir vietinių gyventojų – valstiečių bei laisvų karių kazokų (płg. priešiškus kitai socialinei, tautinei, etninei žmonių grupei).*
- 58) *Visa, ko jis pasiekė, – paaštrino priešišumą, kurį juto tyrant tarp Asul ir juodojo eunucho.*
- 59) *Tačiau ji turėjo omenyje ne vien išorinio pasaulio priešišumą, kurį per savo nelengvą gyvenimą jau buvo išmokusi kęsti, bet ir perdėm imlią bei jautrią moters prigimtį, kartais virstančią atvira žaizda, kurią skaudina visut viskas.*

Apibendrinant galima sakyti, kad daiktavardis *priešiškumas* atveria dvi priklausomųjų dėmenų pozicijas, nors gali būti pavartotas tik su vienu iš dviejų būtinųjų aktantų. Axelis Holvoetas ir Artūras Judžentis (2003a: 34) mano, kad „[d]aiktavardžio semantiškai reikalaujamų (reikšmės implikuojamų) papildymų sintaksinis būtinumas paprastai būna mažesnis nei atitinkamų veiksmažodžių“ (dar žr. ten pat: 13). Jurgis Pakerys (2006: 134, 146) nurodo, kad veiksmažodiniai daiktavardžiai gali atverti tam tikras priklausomųjų dėmenų pozicijas, tačiau tos pozicijos gali būti neužpildytos dėl, pvz., apibendrintos arba anaforinės (numanomios) vartosenos. Dar viena įmanoma priežastis – noras išvengti komunikacinio pertekliaus. Štai ir Loreta Vaičiulytė-Semėnienė (2016: 23) teigia, kad „[y]patybės turėtojų konstrukcijose priklausomojo dėmens sintaksinis būtinumas yra mažesnis“. Tačiau, kad ir koks būtų sintaksinio papildymo būtinumo laipsnis, akivaizdu, kad semantiškai jis yra būtinas, nors sintaksiškai gali būti ir neišreikštas. Taigi daiktavardžio *priešiškumas* sintaksinio valentingumo struktūra yra Gen-N-Dat/Gen+atžvilgiu, semantinio valentingumo struktūra – [Pcp/P B/Con], o leksinio – Gen Hum/+Anim/-Anim/Abstr, Dat Hum/+Anim/-Anim/Abstr.

3. Daiktavardžio *nemeilė* valentingumas

LKŽe leksemos *nemeilė* reikšmė yra ‘neapykanta’: *Vėl bus Saliamutės riksmo dėl jos senmergystės, dėl brolių nemeilės* J.Balt. DLKŽe – ‘meilės neturėjimas, neapykanta’: *Už tėvų nemeilę Dievas baudžia*. BLKŽe dar nebaigtas, tačiau žodis *nemeilė* kol kas neįtrauktas į žodyno antraštiną. Kadangi šis daiktavardinis abstraktas yra padarytas iš būdvardžio *meilus* + galūnė -ė, jo valentinės savybės gali būti panašios į jo pamatinio būdvardžio savybes. Remiantis būdvardžių valentingumo aprašu (Vaičiulytė-Semėnienė 2001), šis būdvardis priklausytų būdvardžių grupei, kurie nusako vieno asmens simpatijas, palankumą ar antipatijas kito asmens atžvilgiu. Jų sintaksinio valentingumo struktūra yra N-Adj-Dat, o semantinio valentingumo struktūra – [Pcp, B], pvz.: *Kostas nemeilus merginoms, nemeilus Aniutai* (ten pat: 79–80). DLKT pateikia 262 daiktavardžio *nemeilė* įvairių formų pavyzdžių. Peržiūrėti visi sakiniai, tyrimui atrinkti 122 sakiniai. Kaip ir *priešiškumo* atveju, *nemeilė* gali būti pavartota be valentinių palydovų (pvz.: *Jis graudžiai šypsosi, bet nesiskundžia negyvenimu, nemeile; Kas yra baisiau*

²³ Plačiau žr. Holvoet, Čižik-Prokaševa 2005: 77–78.

už neapykantą? Nemeilė, netiesa, išdavystė? Vidinė tuštuma). Tačiau dažnai daiktavardis *nemeilė* reikalauja papildymo. Nemeilės objektas pasakomas vardažodžio naudininku ir gali atlikti beneficento (žr. 60–61, 63–65) ar kontentyvo funkcijas (žr. 62, 65–68). Jis reiškiamas įvardžiu (žr. 60–61), tikriniu daiktavardžiu (žr. 62–63), bendriniu daiktavardžiu, įvardinančiu žmogų (žr. 64–65), gyvą padarą (žr. 65), negyvą daiktą (žr. 66–67) arba reiškinių (žr. 68).

- 60) – *Mūsų agresiją skatina pirmiausia nemeilė sau?*
- 61) *Butrosas Galis pateikia dar vieną Olbrait nemeilės jam priežastį.*
- 62) [...] (*apie Rusijos nemeilę Turkijai skaitykite viename iš artimiausių LA numerių*) [...].
- 63) *Suvažiavimą pasveikinęs socialdemokratas R. Dagys pareiškė: neužtenka nemeilės Landsbergiui, kad galėtum vadintis kairiaja partija.*
- 64) *Lietuvoje tai dar naujiena, manoma, kad tai liudija vaikų nemeilę tėvams.*
- 65) *Gerai, spirsis jis, bet kodėl Jūs, Vanda, pjesėse tiek nemeilės žmogui, gyvuliui, gamtai?*
- 66) [...] *ir aš pati turėjau panašių problemų su savo vaikais, nuolat „sirgusiais“ nemeile mokyklai ir nenoru eiti į ją.*
- 67) *Į šią nemeilę svetimoms šalims susiliejo įvairūs motyvai.*
- 68) [...] *priežastis yra kova už aukščiausius interesus, nuo kurių priklauso kiekvieno mūsų asmeninė gerovė, o ne kažkokia absurdiška nemeilė demokratijai.*

Pažymėtina, kad kartais (4 atvejai) nemeilės objektas gali būti išreikštas daiktavardžio kilmininku (žr. 69–70) arba bendratimi (žr. 71). J. Šukys nurodo, kad „[v]ietoj šitokio paskirties naudininko daug kur galima vartoti požymio kilmininką, ypač norint pabrėžti rūšį, tipą, plg. *paminklas Maironiui – Maironio paminklas*“ (Šukys 1998: 169). Laimutis Valeika (1980: 48) mano, kad konstrukcijos *krašto mylėjimas ir krašto meilė* esančios retesnės palyginus su *meilė kraštui* (cit. iš Pakerys 2006: 141, 32 išnaša). Tačiau DLKT vartojama tik *tėvynės nemeilė*, o žodžių junginio *nemeilė tėvynei* nerasta. Kai nemeilės jausmas abipusis, vartojama reciprokinė anafora *vienas kitam* (žr. 72–73), būdvardis *tarpusavio* (žr. 74–75), skaitvardžio ir daiktavardžio kilmininkų junginys (žr. 76).

- 69) *Miestas reiškia tuštybę, tėvynės nemeilę, spekuliaciją idėjomis.*
- 70) *Ir, matyt, nederėtų nieko kaltinti kosmopolitizmu ar tėvynės nemeile.*
- 71) *Ėmiau suvokti, jog tai, ką maniau esant neiškalbą, buvo tik gili nemeilė kreiptis pagalbos.*
- 72) *Visi gerai žinom lietuvių būdą, jų nemeilę vienas kitam, pavydą ir nesibaigiančias apkalbas.*
- 73) *Baisu, anot Petronėlės, kad sovietai pasėjo lietuvių sielose nemeilės ir nepagarbos vieni kitiems²⁴ daigus, atėmė tikėjimą Dievu, pagarbą šeimai.*
- 74) *Tačiau istorines šaknis turinti tarpusavio nemeilė egzistuoja.*
- 75) [...] *užmiršom buities sunkumus, bėdas, vakarykštį smurtą, tarpusavio nemeilę...*
- 76) *Toks šių dviejų žmonių nemeilės finalas.*

Taip pat su daiktavardžiu *nemeilė* dažnai nurodomas asmuo, kuriam tas priešiškus būdingas. Jis reiškiamas kilmininko linksniu, įvardžiu (žr. 77–78), tikriniu (žr. 79–80) arba bendriniu daiktavardžiu, reiškiančiu asmenį (žr. 81–82). Sakinyje atlieka percipiento funkciją.

- 77) *Albina Albina, atleisk už mano nemeilę ir širdies kietumą, atleisk, kad man buvo svarbesnių už tave rūpesčių...*
- 78) *Giedrės neištikimybė nėra jos nemeilės vyrui, ar sąmoningo apsisprendimo išdava.*

²⁴ Gali būti pavartotas ir daugiskaitos kilmininkas, pvz.: *Vienintelė išėitis – užgniaužus visas emocijas ir nemeilę vieny kitiems, vienytiis.*

- 79) *Tačiau tą **Baltrušaičio nemeilę** didiesiems rusų teatro reformatoriums gal galima aiškinti ir kitaip...*
- 80) *Perskaičius laišką begęstanti **Jono Pipynės nemeilė** brolienei sužydėjo nevystančiais neapykantos žiedais.*
- 81) *Retas vaikas mokyklą apleidžia dėl skurdo. Dažniau tai atsitinka dėl **tėvų nemeilės**, nesirūpinimo savo vaikais, atsakomybės nebuvimo.*
- 82) *Dramaturgijos dirvonus, nebudamas **režisierių nemeilės** nacionalinėms pjesėms, vagoja vienintelis Gediminas Jankus.*

Taigi daiktavardis *nemeilė* atveria dvi priklausomųjų dėmenų pozicijas. Jo sintaksinė valentingumo struktūra yra Gen-N-Dat/Gen/Inf, semantinio valentingumo struktūra – [Pcp B/Con], o leksinio – Gen Hum, Dat Hum/+Anim/-Anim/Abstr.

4. Daiktavardžio netolerancija valentingumas

Leksemos *netolerancija* apibrėžimo nėra nei LKŽe, nei BLKŽe, nei DLKŽe; AŽe ir SŽe jo irgi nėra. Kadangi netolerancija yra tolerancijos priešingybė, ją galime apibrėžti pagal leksemos *tolerancija* reikšmę. LKŽe pateiktos dvi *tolerancijos* reikšmės: **1.** kito žmogaus nuomonės ar įsitikinimų gerbimas, pakanta: *Iš didelės dvasinės kultūros kyla ir didelė tolerancija; netolerancija yra tam tikro dvasinio ribotumo arba skurdo reiškinyss* rš. **2.** tech. didžiausias gamyboje leistinas nukrypimas nuo reikalaujamo dydžio: *Skirtumas tarp didžiausio ir mažiausio ribinio matmens vadinamas tolerancija* rš. DLKŽe pateiktos trys *tolerancijos* reikšmės: **1.** priešingos nuomonės ar įsitikinimų gerbimas, pakanta; **2.** tech. didžiausios ir mažiausios leistinos parametro reikšmės skirtumas; **3.** med. galėjimas pakelti vaistus ar nuodus. Šiam tyrimui aktualiausia pirmoji reikšmė, vadinasi, *netolerancija* būtų ‘priešingos nuomonės ar įsitikinimų negerbimas, nepakantumas’. Pavyzdžio, kuriame *netolerancija* būtų pavartota antra reikšme, nepasitaikė, o trečia reikšme – tik vienas (tačiau tą reikšmę reikėtų pakoreguoti į ‘negalėjimas ko nors vartoti, pakelti’, žr. 91). BLKŽe žodis *tolerancija* įtrauktas į žodyno antraštyną, tačiau informacija dar nepateikta. DLKT pateikia tik 204 daiktavardžio *netolerancija* įvairių formų pavyzdžių, peržiūrėti visi. Tyrimui atrinkti 83 sakiniai. Kaip ir *priešiškumo* bei *nemeilės* atvejais, *netolerancija* gali būti pavartota be valentinių palydovų (pvz.: *Liūdesys yra patirta prievarta, skurdas, netolerancija, pyktis; Nekenčiu neapykantos ir netoleruoju netolerancijos; Netolerancija – svarbi problema Lietuvoje*). Tačiau dažnai *netolerancija* reikalauja papildymo. Netolerancijos objektas paprastai pasakomas vardažodžio naudininku. Rastuose pavyzdžiuose buvo kalbama apie netoleranciją ne vienam žmogui, bet tam tikrai žmonių grupei (žr. 83–86). Kai kalbama apie netoleranciją kam nors negyvam, retai kalbama apie pažiūras, dažniau – apie įvairius reiškinius, daiktus, dalykus (žr. 87–91), todėl ir pirmąją žodžių *netolerancija* / *tolerancija* reikšmę žodyne reikėtų koreguoti. Vartojami daiktavardžiai arba sudaiktavardėję būdvardžiai. Jie atlieka beneficiento (žr. 83–86) ar kontentyvo funkcijas (žr. 87–91).

- 83) *Augantis lietuvių tautiškumas brandino netoleranciją etninei lenkų grupei, menčiau – žydų mažumai.*
- 84) *Kelių naudojimuosi tarnybine padėtimi galėtų užkirsti ir partijų vidinė disciplina bei netolerancija prasižengusiems.*
- 85) *Visuomenės netoleranciją psichikos sveikatos paslaugų vartotojams galima aiškinti psichikos ligonių kriminalizavimu.*
- 86) *Dar prieš akciją į redakciją kreipėsi žmogus, priklausantis Jehovos liudytojų bendruomenei, teigdamas, kad spaudos dėmesys ir visuomenės netolerancija netradicines religijas išpažįstantiems žmonėms kelia problemų.*
- 87) *Beveik be išimties visos kultinės tikėjimų sistemos rodo institucinį dogmatizmą (nekritišką savųjų teiginių – tikėjimų prisiėmimą) ir aiškia netoleranciją kitų pažiūroms.*

- 88) *Anot psichology, tokia netolerancija partnerio silpnybės rodo jūsų pačių nepasitikėjimą savimi.*
- 89) *Anglijoje žavi netolerancija nemokšiškumui ir chamizmui.*
- 90) *Aukščiausiosios Tarybos sudarytos komisijos daugumai, su tam tikra netolerancija kitiems projektams, kitoms koncepcijoms.*
- 91) *[...] skydliaukės nepakankamumas, pasyvi gyvensena, ilgalaikė dieta, mažas pieno produktų vartojimas, pankreatitas, hipoglikemija, organizmo netolerancija laktozei ir kt.*

Netolerancijos objektas kartais (8 atvejai) gali būti pasakytas ir polinksniškojo atžvilgiu konstrukcijomis. Šiose konstrukcijose matomas kiek įvairesnis vardažodžių pasirinkimas: vartojami įvardžiai (žr. 92), tikriniai daiktavardžiai (žr. 93), bendriniai žmones reiškiantys daiktavardžiai (žr. 94) arba bendriniai daiktavardžiai, reiškiantys negyvą daiktą (žr. 95).

- 92) *Netolerancija vieni kitų atžvilgiu, pasak K. Motiekos, atsirastų tuo atveju, jei abi pusės atsisakytų atvykti į Vasario 16-osios šventimą [...].*
- 93) *[...] apylinkių tarybų deputatai galėjo ir, žinoma, privalėjo anksčiau anuluoti kai kuriuos savo sprendimus, prieštaraujančius Respublikos įstatymams ir čia, tose apylinkėse, tokio vilkinimo ir netolerancijos Lietuvos atžvilgiu, be abejo, buvo.*
- 94) *[...] tačiau įvairūs pasauliniai ir vietiniai veiksniai, ypač imigracija, kitų šalių darbo jėgos atėjimas į vietines darbo rinkas ir kita skatina netolerancijos kitataučių atžvilgiu didėjimą.*
- 95) *Pirmieji vaiko susidūrimai su grubumu, netolerancija ligos atžvilgiu gali skaudžiai paliesti jūsų sūnų ar dukrą.*

Pažymėtina, kad netolerancijos objektas, kaip ir nemeilės, taip pat kartais (5 atvejai) gali būti reiškiamas kilmininko linksniu: vartojami įvardžiai (žr. 96), žmones reiškiantys daiktavardžiai (žr. 97–98) arba daiktavardžiai, reiškiantys negyvą daiktą (žr. 99).

- 96) *Vadovo gudrumas, suktumas, intrigų meistriškumas, kitų netolerancija, šiais viešumo laikais greitai išryškėja (daugiausia žiniasklaidos dėka) ir toks vadovas netenka autoriteto.*
- 97) *Todėl pavienių asmenų veikla negali būti laikoma tautų netolerancijos priežastimi.*
- 98) *Lietuvoje jokios kitataučių netolerancijos nėra, o yra tik tendencija, kad lietuviai, kaip ir kitų tautybių piliečiai, užimtų tas svarbiausias ekonominio gyvenimo sritis, į kurias iki šiol nebuvo kreipta reikiamo dėmesio.*
- 99) *Tie patys unitų kunigai visus tautinius susistumdymus rusų žemėse Romoje pristatydavo kaip apeigų netolerancijos pavyzdžius; iš čia tokia daugybė nuncijaus ir Valstybės sekretoriaus priekaištų.*

Taip pat su daiktavardžiu netolerancija būna nurodomas asmuo, kuriam tas jausmas būdingas. Asmuo gali būti reiškiamas įvardžiu (žr. 100), tikriniu daiktavardžiu (žr. 101), bendriniu žmones reiškiančiu daiktavardžiu (žr. 102–103)²⁵. Vardažodis sakinyje reiškiamas kilmininku ir atlieka percipiento funkciją.

- 100) *„O kodėl jūs netoleruojate mūsų netolerancijos, ponai tolerantiškieji?“*
- 101) *D. Gužo tariamą blogį: „Telefoniniu pokalbiu (kaip įprasta buvo komunistų ir KGB valdymo metais – P.V.) rektorius Jums pateikė informaciją apie D. Gužo netoleranciją, apgavystes ir drausmines nuobaudas.*
- 102) *Katalikų netolerancijos reiškiniai, manding, rodo arba sąmoningumo, arba meilės trūkumą, o neturėti meilės – ir didžiausia nuodėmė, ir didžiausia nelaimė.*
- 103) *Manoma, kad didžiausia bėda – visuomenės netolerancija.*

²⁵ Kaip ir priešiško atveju, pasitaikė vienas sakinytis, kuriame pavartotas žodžių junginys iš mūsų pusės: *Deja, pasitaiko netolerancijos ir iš mūsų, katalikų, pusės, – toli gražu tuo nesidžiaugiu.* Valstybinės lietuvių komisijos Konsultacijų banke toks žodžių junginys laikomas taisytinu.

Kaip ir anksčiau aptartais atvejais, gali būti aktualizuojamas netolerancijos tarpusavio santykis, nurodoma, kad jausmas abipusis. Tuomet vartojami būdvardžiai *savitarpė*, *tarpkultūrinė* (žr. atitinkamai 104–105), reciprokinė anafora *vieni kitų* (žr. 92), prielinksnio *tarp* konstrukcija (žr. 106). Taip pat kartais sakiniuose minimas netolerancijos pagrindas (reiškiama būdvardžiu²⁶ (žr. 107) arba būdvardžio konstrukcija su *principu* (žr. 108)) arba sritis (žr. 109).

- 104) *Jo idealas buvo tas, kad savitarpė netolerancija galėtų pasiekti to priprasto Vakaruose laipsnio, kad katalikiškų organizacijų konferencijas sveikintų laisvamaniškos ir atbulai [...].*
- 105) *Šią stiprėjančios tarpkultūrinės netolerancijos tendenciją galima sieti tiek su išorės, tiek su vidaus veiksniais.*
- 106) *Metropolitano operose, šleikščių melodramų? visai paprastomis priemonėmis pavyko paversti sukrečiančia šiuolaikine tragedija, viena vertus, kaitrinama amžino antisemitizmo ir religinio fanatizmo, kita vertus – žiaurios netolerancijos tarp skirtingas tikybas išpažįstančiųjų.*
- 107) *Per 1990 m. rinkimų kampaniją Tudžmanas neslėpė savo rasistinės, tautinės ir religinės netolerancijos (plg. netolerancija kitai rasinei, tautinei, religinei žmonių grupei / kitokiai rasei, tautai, religijai).*
- 108) *Aš nuolat viešai ir privačiai pasisakiau prieš netoleranciją ir diskriminaciją etniniu, religiniu, rasiniu ar seksualinės orientacijos principu (plg. netolerancija kitai etninei, religinei, rasinei ar kitos seksualinės orientacijos žmonių grupei / etniškumui, religijai, rasei ar seksualiniai orientacijai).*
- 109) *Nežinia, kokia etika minta literatūrinė netolerancija, perdėtas atskirų talentų ir asmenybių aukštintimas, nekuklus proteguojamųjų stūmimas į klasikus [...] (plg. netolerancija, pasireiškianti literatūroje).*

Taigi daiktavardis *netolerancija* atveria dvi priklausomųjų dėmenų pozicijas. Jo sintaksinė valentingumo struktūra yra Gen-N-Dat/Gen+atžvilgiu/Gen, semantinio valentingumo struktūra – [Pcp B/Con], o leksinio – Gen Hum, Dat Hum/-Anim/Abstr.

5. Daiktavardžio *neapykanta* valentingumas

Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje *neapykanta* apibūdinama kaip „nuolatinis ir aktyvus neigiamas emocinis nusiteikimas kito žmogaus, žmonių grupės (pavyzdžiui, socialinės, tautinės) ar reiškinių atžvilgiu“ (<https://www.vle.lt/straipsnis/neapykanta/>, žiūrėta 2024-05-13). Psichologai sako, kad *neapykanta* reikšmingai skiriasi nuo pykčio. Pyktis, anot jų, paprastai siejamas su mintimi, jog kažką toje situacijoje galima pakeisti ir tai yra laikina, o jeigu to negalima pakeisti, ir tai yra nepataisoma, tuomet jaučiama *neapykanta*. Ji gali atsirasti staiga, bet trunka ilgiau: atmintyje išlieka dešimtis, šimtus metų ir niekada nepasimiršta²⁷.

Dabar apžvelkime, su kokiais valentiniais aktantais vartojama *neapykanta*. DLKT pateikia 4841 daiktavardžio *neapykanta* įvairių formų pavartojimo pavyzdžių. Buvo peržiūrėta po 200 pirmų atsitiktiniu būdu pateiktų grožinės, negrožinės literatūros ir publicistikos sakinių, bei visi 57 administracinės literatūros sakiniai (viso 657 sakiniai). Iš jų atrinkti 277 sakiniai, kuriuose daiktavardis *neapykanta* rei-

²⁶ Kaip jau buvo minėta 2 dalyje, tikėtina, kad būdvardis gali būti pasirenkamas norint išvengti komunikacinio pertekliaus, plg.: *Pilietinės iniciatyvos tikslai: išsiaiškinti bei prisiminti žodžio Tolerancija reikšmę; [...] rasti ir aptarti XX a. istorijos pavyzdžius, susijusius su netolerancija kitai tautai, religijai ar rasei* (<https://www.marijampole.lt/jaunimas/naujienos-jaunimui/1378/pasitikime-tarptautine-tolerancijos-diena-su-tolerancijos-geliu-ziedais:1699>, žiūrėta 2024-11-27).

²⁷ Prieiga internetu <https://www.lrt.lt/naujienos/mokslas-ir-it/11/1886958/kodel-jauciame-neapykanta-ir-kaip-gali-padeti-kritinis-mastymas> (žiūrėta 2024-05-13).

kalauja papildymo (gali būti vartojamas ir be valentinių palydovų, pvz., *Už tuščių nuobodulio patyrimų tyko neapykanta, panieka ir barbariškumas; Žilij senovėj žmonės nežinojo, kas yra pavydas, ištūžis ar neapykanta*). Kaip ir anksčiau aptartais atvejais, neapykantos objektas pasakomas vardažodžio naudiniuku. Jis reiškiamas įvardžiu (žr. 110–111), tikriniu daiktavardžiu (žr. 112–113), bendriniu daiktavardžiu, įvardinančiu žmogų (žr. 114–115), gyvą esybę (žr. 116–117), reiškini (žr. 118–119) ar abstraktą (žr. 120–121). Sakinyje atlieka beneficento (žr. 110–115) ar kontentyvo (žr. 116–121) funkcijas.

- 110) *Liudas akimirksnį susigėsta: štai ir jį užkrėtusi baimė, įtarimas, net gal neapykanta kitam, nė gerai nežinant, kas jis toks...*
- 111) *Čia ne meilė, o neapykanta sau.*
- 112) *Ruošiausi praktikuoti neapykantą Henrikui. Ketinau murkdytis gėdoje ir pažeminime, neatlyžti, laikytis savo [...].*
- 113) *Nuo to laiko tikriausiai tęsėsi jo neapykanta Turgenevui.*
- 114) *Jei iš prigimties tau nebūdinga neapykanta kitiems žmonėms, vargu ar galėtum būti toks rūstus.*
- 115) *Mano širdyje nėra nei pykčio, nei neapykantos šitam vyrui.*
- 116) *Tačiau piktoji dvasia yra labai gudri, klastinga, deganti didele neapykanta Dievui ir visai jo kūriniui, ypač labiausiai pažeidžiamam žmogui.*
- 117) *„Čia išryškėja neapykanta kūnui (į galvą ateina Swiftas: Celia tuštinasi), noras sulyginti moterį su naminiu gyvuliu, nenoras pripažinti ją esant bent kiek savarankišką [...].“*
- 118) *Gana, daugiau nė žodžio, – baigia moteris. Svarbiausia – nejausti neapykantos mirusiems, paskutiniams jų žodžiams, protingai sustingusiems antkapiuose [...].*
- 119) *Elementalo neapykanta nuosavybei yra ne psichologinė, o metafizinė [...].*
- 120) *Likęs vienas ilgai galvojau: kaip gimsta neapykanta meilei?*
- 121) *Jos neapykanta nedorybei buvo tokia didelė, kad nugalėjo baimę.*

Kartais neapykantos objektas gali būti išreikštas polinksniškojo atžvilgiu konstrukcija²⁸ (žr. 122), prielinksnio prieš konstrukcija (žr. 123–124). J. Šukys nurodo, kad prielinksnio prieš konstrukcijos nevarotinos su moralinių veikslių reikšmės veiksmažodžiais ar posakiais ir su atitinkamais daiktavardžiais. Tarp paminėtų yra *jausti neapykantą* ir *neapykanta*. Pateikti tokie pavyzdžiai: *Nė prieš vieną žmogų (=Nė vienam žmogui) nejaučiu neapykantos. Prieš juos (=Jiems) aš nejaučiu neapykantos* (Šukys 1998: 483). Tačiau LKŽe pateikiamas panašus pavyzdys: *Nė prieš vieną žmogų nopykantos širdyje neturėkite DP33*. Šukys taip pat nurodo, kad prielinksnio prieš konstrukcijomis „pasakoma, į ką nukreiptas priešiškas veiksmas, kam rodomas palankumas, nusižeminimas arba kieno atžvilgiu reiškiasi kieno būseną“ (ten pat: 482). O tai rodytų, kad 123–124 pavyzdžiai galėtų būti traktuojami kaip taisyklingi. Taip pat, kaip ir *nemeilės* bei *netolerancijos* atvejais, neapykantos objektas kartais gali būti pasakytas ir kilmininko linksniu (6 atvejai): vartojami bendriniai daiktavardžiai, reiškiantys žmones (žr. 2, 125–126), daiktą (žr. 127), abstraktą (žr. 128–129).

- 122) *R. Maceikianecas, teisės specialistas, bene pagrindinis rajono „koordinatorius“, Lenkų sąjungos interesų neatitinkančią informaciją kvalifikuoja kaip „tautinės neapykantos kurstymą Lietuvos lenkų mažumos atžvilgiu“, nepastebėdamas, kad jo „gvardija“, iš peties kirsdama ir per tas „mažumas“, baigia visai nuo jų atitrūkti.*

²⁸ Tarp atrinktų pavyzdžių pasitaikė tik vienas toks atvejis, tačiau paieškojus papildomai DLKT rastas dar nė vienas pavyzdys, pvz.: *Nemaža jų dalis, nors ir kritikavo senąsias tradicijas, tačiau žydu atžvilgiu laikėsi neapykantos; Kadangi jo pyktis buvo toks smarkus, jis negalėjo pripažinti, kad slapta puoselėjo neapykantą savo mylimųjų atžvilgiu; Šis intensyvus šaltasis karas negalėjo nedidinti abiejose tautose neapykantos viena kitos atžvilgiu, tarpusavio fobijų bei kaltinimų.*

- 123) *Protestantiškoji Liuterio, Cvinglio, Kalvino dvasia kyšo taip pat neapykantoje prieš „lietuvišką stabą“.*
- 124) *Organizacijos narius, pasak kai kurių buvusių narių, siejo „bendra neapykanta prieš smetonišką režimą ir skyrė socialinės pažiūros“ [...].*
- 125) *„Jei kas pas mane ateina ir nelaiko neapykantoje savo tėvo, motinos, žmonos, vaikų, brolių ir seserų, net ir savo gyvybės, tas negali būti mano mokytinis“ (Lukas 14; 26).*
- 126) *Tuo tarpu šveicariškiai suprato, kad negalima vadovautis vien tik priešo neapykanta, bet esamomis galimybėmis reikia ieškoti pačios geriausios išeities iš susiklosčiusios padėties.*
- 127) *Tai tik vienas iš būdų išvaduoti moterį iš savo kūno baimės, išlaisvinti žmogų iš kūno neapykantos ir paniekos priešingai lyčiai.*
- 128) *Po to, kai siela, nukryžiuotojo Kristaus pamokyta tikroje gėrio meilėje bei visiškoje pikto neapykantoje, su nauja vidine pastanga pasiekė savęs pažinimo būstą [...].*
- 129) *Dėl apibrėžtumo ir negatyvumo išsibarstymas į rymančių augalinių formų daugeriopumą virsta priešišku judėjimu, kuriame išsenka jų būties-sau neapykanta.*

Taip pat su daiktavardžiu *neapykanta* būna nurodomas asmuo, kuriam tas jausmas būdingas. Asmuo gali būti reiškiamas įvardžiu (žr. 130–131), tikriniu daiktavardžiu (žr. 132–133) bei bendriniu žmogų reiškiančiu daiktavardžiu (žr. 134–135). Vardažodis sakinyje atlieka percipiento funkciją.

- 130) *Bet mane vis dėlto labiau domina jūsų neapykanta žmonėms.*
- 131) *Ir todėl išdidžiai stojama po kryžiumi prašyti palaiminimo savo neapykantai ir savajam „Niekada neatleisiu“.*
- 132) *Gal čia ir slypi Jano Sniadeckio neapykantos romantizmui priežastys?*
- 133) *Hitlerio neapykanta žydams labai glaudžiai susieta su kitu nacių lyderio neapykantos objektu, t. y. marksizmu.*
- 134) *Kamerinis muzikinis teatras netrukus tapo Kremliaus valdininkų neapykantos taikiniu, paprastų žiūrovų ir inteligentų polemikos objektu.*
- 135) *Geltona – dukters neapykanta motinai, nesančio tėvo pavydas, bausmė už nuodėmes: dešimt colinių vinių į pakaušį, sukaltų po vidurnakčio, ramiai aukai belaukiant rytojaus.*

Kaip ir anksčiau aptartais atvejais, neapykantos santykis tarp dviejų dalyvių gali būti išreikštas ir kitu būdu: tarpusavio situacijos dalyviai reiškiami kaip vienas aktantas. Tokiais atvejais neapykantos jausmas yra abipusis. Vartojami reciprokinė anafora *vienas kitam* (žr. 136), būdvardžiai *abipusė, tarpusavio* (žr. 137–138), junginiai *daiktavardžio kilmininkas + tarpusavio / savitarpio* (šiuo atveju tarpusavio santykis aktualizuojamas dvigubinant jo raišką, žr. 139–140), konstrukcija *tarp + vardažodžio kilmininkas / kilmininkas ir kilmininkas* (žr. 3, 141–142).

- 136) *Svarbiausia, kad abu partneriai suvoktų, jog nedidelis „štilis“ (jei partnerių netrikdo neapykanta vienas kitam) – normalus dalykas.*
- 137) *Neapykantą stiprina abipusė neapykanta. Tačiau abipusė meilė gimdo meilę. Neapykanta gali sunaikinti meilę.*
- 138) *Herojų neviltis ir tarpusavio neapykanta yra jų, kaip asmenybių, nepilnavertiškumo išraiška.*
- 139) *Socialistų spaudos tarpusavio neapykantą sukėlė skilimas 1919 m. LSS suvažiavime [...].*
- 140) *J. Kairiūkštienė visuomet dirbo pasišventusi taikos ir humanizmo idėjai, kovodama su kiekviena nesveiko šovinizmo ir tautų savitarpio neapykantos apraiška.*
- 141) *Vokiečiai provokavo neapykantą tarp žydų ir lenkų.*
- 142) *Neapykanta tarp religinių grupių tokia didelė, kad tenka kalbėti tik apie tai, kas jėga paims viršų.*

Sakinyje gali būti nurodyta neapykantos atsiradimo priežastis, pagrindas, kilimo šaltinis ar akstinas (reiškiamą prielinksnio *dėl* konstrukcija arba būdvardžiais, žr. 143–145), tikslas (reiškiamą prielinksnio *už* konstrukcija, žr. 146; plg.: „[k]artais, ypač kai sakinyje yra kovojimo reikšmės veiksmažodis, *už* ir galininko konstrukcija įgauna tikslo reikšmės atspalvį. *Už* paprastai vartojama tada, kai kalbama apie turimus dalykus, kuriuos reikia kovojant ar net žūvant išlaikyti“ (Šukys 1998: 525)). Gali būti nurodytas ir kiekis: reiškiamą kiekio prieveiksmiais (žr. 147–148). Pateiktuose sakiniuose prieveiksmis *tiek* sintaksiškai yra nesavarankiškas, jis būtinai reikalauja kilmininko papildymo, be jo prieveiksmis gali būti vartojamas tik eliptiškai. Tačiau pripažįstant, kad pagrindinį semantinį krūvį sakinyje atlieka daiktavardis *neapykanta*, galima jį laikyti pagrindiniu junginio dėmeniu, o prieveiksmį – modifikatoriumu (semantiniu funkatoriumi), kuris grynai morfologiškai valdo modifikuojamo žodžio formą²⁹. Tokius junginius sutartinai siūloma laikyti daiktavardiniais, nes jie užima daiktavardžio poziciją, o kvantifikaciją reiškiančius žodžius – kvantifikatoriais (žr. Holvoet, Pajėdienė 2005: 110–111). Beje, daiktavardžio ir kiekio prieveiksmio junginiai laikomi daiktavardiniais ir *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* (žr. Ambrazas 1996: 513). Daiktavardis *neapykanta* gali reikalauti ir šalutinio sakinio³⁰ (žr. 149–150).

- 143) *Alfredas Andrešas bandė paaiškinti neapykantą, tiesiog trykštančią iš Jūsų ankstyvųjų eilėraščių, neapykanta dėl savo biurgeriškos kilmės.*
- 144) *Pagaliau bus išspręstos etninės neapykantos problemos, visi gyvens ilgai ir laimingai.*
- 145) *[...] pareigūnai jau yra pasiūlę priimti atitinkamas įstatymų pataisas, numatančias griežtesnę atsakomybę už terorizmo, rasinės, tautinės ar religinės neapykantos propagavimą, taip pat – elektroninės komunikacijos priemonėmis.*
- 146) *[...] galime teigti, kad tuo metu buvo žudomi kūdikiai, žmonės buvo kurstomi neapykantai už savo šalį, nesiliovė kariavę ir panašiai.*
- 147) *[...] žinoma, sunku suprasti, iš kur žmogus, kuris manęs nepažįsta, turi tiek neapykantos, kodėl skleidžiami tiesos neatitinkantys, melagingi faktai.*
- 148) *Manyje per tuos dvidešimt metų buvo susikaupę tiek neapykantos ir įniršio, kad aš nesusivaldžiau.*
- 149) *[...] makteliu taurelę ypatingosios ir rašau: „Jos akyse žėrėjo tokia neapykanta, kad supratau: tik ji įkvepia muzikuoti, tik ji prašnekina nebylias stygas [...].“*
- 150) *Ir ėmė jos Amnonas nekėsti didžia neapykanta, nes neapykanta, kuria jos nekentė, buvo didesnė už meilę (dilectio), kuria ją buvo mylėjęs.*

Pastebėta, kad kartais komunikaciškai tampa būtina nusakyti neapykantos laipsnį (žr. 151–153), neapykantos laiką (žr. 154–155), neapykantos būdą (žr. 156–158). Gali būti reiškiamą būdvardžiu, būdvardiškai vartojamu dalyviu, įvardžiu. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* rašoma: „[s]u veiksmažodiniais daiktavardžiais junginių nesudaro būdo prieveiksmiais su formantu *-ai* (vietoj jų su daiktavardžiais vartojamos derinamosios formos – atitinkami būdvardžiai, dalyviai, įvardžiai“ (Ambrazas, red., 1996: 555). Dar palygink su J. Parkerio teiginiu, kad „[l]yginant veiksmo pavadinimo konstrukcijas ir veiksmažodžių junginius su būdvardiniais prieveiksmiais, matyti, kad pastarieji veiksmo pavadinimo

²⁹ Plačiau apie modifikavimą, semantinio funkatoriaus sampratą žr. Holvoet, Judžentis 2003a.

³⁰ Šalutiniais sakiniais laikytini ir sakiniai su dalyvinėmis formomis, pvz.: *Jis tai pats pajuto, ir jo netvirta panieka Ašliui virto neapykanta – neapykanta, kylančia iš savęs paties nekentimo* (plg. *neapykanta, kuri kilo iš savęs paties nekentimo*). *Lietuvių kalbos gramatikos darbuose* tokie sakiniai vadinami nesantykiniiais būdvardiniais sakiniais, nes jie neturi santykinio žodžio (žr. Holvoet, Judžentis 2003b: 171–172). Ankstesniuose gramatikos darbuose tokie sakiniai laikomi vientisiniais su derinamaisiais (išplėstiniais arba sudėtiniais) pažyminiiais, einančiais po pažymimojo žodžio (Balkevičius 1963: 166–167; Ulvydas, red. 1976: 414–415; Ambrazas, red., 1996: 556; Labutis 202: 323–324).

konstrukcijose keičiami būdvardžiais, plg.: *Jonas greitai sveiksta. Greitas Jono sveikimas*“ (Pakerys 2006: 144). Tačiau šį klausimą reikėtų patyrinėti atskirai.

- 151) *Jaučiau tik neapykantą jiems. Pakankamai stiprią neapykantą, nors jų ir nepažinojau* (plg. *stipriai neapkęsti*).
- 152) *Jie visi apimti pykčio. Vien pyktis. Pyktis ir akla neapykanta* (plg. *aklai neapkęsti*).
- 153) *Pamažu ją suėmė tokia baisi neapykanta, jog ji tetroško vieno – atkeršyti!* (plg. *baisiai neapkęsti*).
- 154) *Svarbu nebūti sau per griežtam. Neleisti, kad ta piemeniška neapykanta, priklausiusi Henriku-18, valdytų ir Henriko-26 pasaulį* (plg. *neapkęsti jaunystėje*).
- 155) [...] *mintį apie dvi skirtingas Dievo valias, apie Dievo „amžiną neapykantą žmonėms, ne tik neapykantą ydoms ar laisvos valios aktams, bet neapykantą, ankstesnę, nei buvo sukurtas pasaulis“* [...] (plg. *amžinai neapkęsti*).
- 156) *Akimirką jutau jam smaugiamą neapykantą, tačiau netrukus ji prasmego dulkėtuose smegenų užkaboriuose* (plg. *smaugiamai / labai stipriai neapkęsti*).
- 157) [...] *akivaizdus dviejų žmonių artumas laikui bėgant pavirto žiauria neapykanta, ir žmonės neat-sigręždami pabėgo į priešingas puses* [...] (plg. *žiauriai neapkęsti*).
- 158) *Pastebėjusi juos ateinant, moteris su neslepiama neapykanta pažvelgė į Beką* (plg. *neslepiant neapkęsti*).

Apibendrinant galima sakyti, kad daiktavardis *neapykanta* atveria dvi priklausomųjų dėmenų pozicijas. Jo sintaksinio valentingumo struktūra yra Gen-N-Dat/Gen+atžvilgiu/Gen/priešAcc, semantinio valentingumo struktūra – [Pcp B/Con], o leksinio – Gen Hum, Dat Hum/+Anim/-Anim/Abstr.

6. Apibendrinimas ir išvados

Išnagrinėti 657 DLKT sakiniai su skirtingomis daiktavardžio *neapykanta* formomis. Tyrimas patvirtino, kad sintaksinis daiktavardžio *neapykanta* valentingumas labai skiriasi nuo sintaksinio veiksmažodžio *nekęsti* valentingumo – vyksta linksnių perkodavimas: veiksmažodžiu *nekęsti* valdomi vardininkas ir kilmininkas virsta daiktavardžiu *neapykanta* valdomais kilmininku ir naudininku. Paaiškėjo, kad daiktavardžio *neapykanta* valentingumas susijęs su jo reikšmėje minimo raktinio žodžio (daiktavardžio *priešiškumas*) ir jo sinonimų (daiktavardžių *nemeilė* ir *netolerancija*) valentingumu. *Neapykanta*, kaip ir *priešiškumas*, *nemeilė* ir *netolerancija*, reikalauja kilmininko ir / arba naudininko aktanto. *Neapykanta*, kaip ir *priešiškumas* bei *netolerancija*, vietoj naudininko kartais gali prisijungti polinksniškojo *atžvilgiu* konstrukciją, ir, panašiai kaip *nemeilė* bei *netolerancija*, – kilmininką, kurie traktuotini kaip sintaksinio valentingumo variantai. Panašiai kaip veiksmažodis *nekęsti*, *neapykanta* gali prisijungti šalutinį sakinį ir prielinksnio *dėl* konstrukciją. Be to, *neapykanta*, kaip ir *priešiškumas* bei *netolerancija*, gali prisijungti būdvardį, rodantį neapykantos pagrindą. Be to, būdvardžiu gali būti nusakytas neapykantos laipsnis (veiksmažodis *nekęsti* tokiais atvejais prijungiarieveiksmį, žodžių junginį arba konstrukciją). *Neapykantai*, kaip ir *priešiškumui*, *nemeilei* ir *netolerancijai*, būdinga akcentuoti faktą, kad kartais jausmas yra abipusis: išreiškiama reciprokinge anafora *vienas kitam, tarp + kilmininkas / kilmininkas ir kilmininkas*, būdvardžiais *abipusė, savitarpio, (kilmininkas) tarpusavio*.

Kai daiktavardis *neapykanta* dera su naudininko objekto beneficentu, aktualizuojamas emocinis dviejų būtybių santykis, kai situacijoje kalbama apie asmens nusiteikimą dalyko atžvilgiu, *neapykanta* dera su naudininko objekto kontentyvu. Kai sakinyje minimas / akcentuojamas neapykantą jaučiantis asmuo, daiktavardis *neapykanta* dera su kilmininko percipientu. Vadinasi, daiktavardžio *neapykanta* semantinis valentingumas yra toks pat, kaip ir veiksmažodžio *nekęsti* bei kitų daiktavardžių iš jo minimalaus semantinio lauko.

Kaip buvo minėta, LKVJŽ nurodoma, kad veiksmožodis *nekęsti* reikalauja veiksmo atlikėjo, kuris gali būti ne tik žmogus, bet ir gyvas daiktas. Surinkti daiktavardžio *neapykanta* pavyzdžiai rodo, kad neapykantos jausmas būdingas tik žmonėms (kaip ir *nemeilė* bei *netolerancija*³¹). O jausti neapykantą galima viskam: žmonėms, gyviems ir negyviems daiktams, abstraktams (ką, beje, rodo ir leksinis veiksmožodžio *nekęsti* valentingumas).

Šaltiniai

- AŽe – Ermanytė, I. 2003. *Antonimų žodynas*, e. variantas 2015. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. <https://ekalba.lt/antonimu-zodynas/>
- BLKŽe – Bendrinės lietuvių kalbos žodynas, Liutkevičienė, D. (vyr. red.), e. variantas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013–2023. <https://ekalba.lt/bendrinės-lietuvių-kalbos-zodynas/>
- DLKT – Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. <http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/>
- DLKŽe – Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, 8-as patais. ir papild. leidimas, Keinys, St. (vyr. red.), e. variantas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2021. <https://ekalba.lt/dabartinės-lietuvių-kalbos-zodynas/>
- LKŽe – Lietuvių kalbos žodynas 1–20 (1941–2002), Naktinienė, G. (vyr. red.), e. variantas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (atnaujinta versija 2017). <https://ekalba.lt/lietuvių-kalbos-zodynas/>
- SŽe – Lyberis, A. 2002. *Sinonimų žodynas*, e. variantas 2015. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. <https://ekalba.lt/sinonimu-zodynas/>
- VLE – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. <https://www.vle.lt/>

Literatūra

- Ambrasas, V. (red.) 1996. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Balkevičius, J. 1963. *Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Drukteinis, A. 2009. Semantinės sakinių struktūros su sinkretinės reikšmės predikatais. *Res Humanariae* 6, 24–41.
- Geniušienė, E. 1971. Lietuvių kalbos veiksmožodžių sintaksinė klasifikacija. *Kalbotyra* 23 (1), 7–16.
- Haspelmath, M. 2007. Further remarks on reciprocal constructions. – *Reciprocal Construction* 4, Nedjalkov, V. P. (ed.). John Benjamins Publishing Company: Amsterdam/Philadelphia, 2087–2116.
- Helbig, G. 1992. *Probleme der Valenz- und Kasus-theorie*.
- Holvoet, A., V. Čižik-Prokaševa 2005. Papildiniai ir aplinkybės. – *Gramatinių funkcijų tyrimai* [= Lietuvių kalbos gramatikos darbai 3], A. Holvoet, R. Mikulskas (red.). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 65–92.
- Holvoet, A., A. Judžentis 2003a. Sintaksinių ryšių tipai. – *Sintaksinių ryšių tyrimai* [= Lietuvių kalbos gramatikos darbai 1], A. Holvoet, A. Judžentis (red.). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 11–35.
- Holvoet, A., A. Judžentis 2003b. Sudėtinio prijungiamojo sakinio aprašymo pagrindai. – *Sintaksinių ryšių tyrimai* [= Lietuvių kalbos gramatikos darbai 1], A. Holvoet, A. Judžentis (red.). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 115–172.
- Holvoet, A., J. Pajėdienė 2005. Aplinkybės ir jų tipai. – *Gramatinių funkcijų tyrimai* [= Lietuvių kalbos gramatikos darbai 3], A. Holvoet, R. Mikulskas (red.). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 93–116.
- Labutis, V. 2002. *Lietuvių kalbos sintaksė* (antrasis pataisytas leidimas). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Pakerys, J. 2006. Veiksmo pavadinimo konstrukcija lietuvių kalbos gramatikoje. *Daiktavardinio junginio tyrimai* [= Lietuvių kalbos gramatikos darbai 4], Holvoet, A., R. Mikulskas (red.). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 121–149.

³¹ Kaip parodė tyrimas, *priešiškumas* būdingas ne tik žmonėms, gyviems daiktams, bet gali būti būdingas ir negyviems daiktams bei abstraktas.

- Sližienė, N. 1994. *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas 1*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Sližienė, N. 1998. *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas 2(1)*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Sližienė, N. 2004. *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas 2(2)*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Šukys, J. 1998. *Lietuvių kalbos linksniai ir prielinksniai: vartosena ir normos*. Kaunas: Šviesa.
- Tekorienė, D. 1983. Lietuvių kalbos būdvardžio semantinis valentingumas. *Kalbotyra* 34 (1), 132–139.
- Tekorienė, D. 1985. Lietuvių kalbos būdvardžių būtiniojo semantinio valentingumo raiška. *Kalbotyra* 36 (1), 72–83.
- Tesnière, L. 1959. *Éléments de syntaxe structurale*. Paris: Klincksieck.
- Ulvydas, K. (red.) 1976. *Lietuvių kalbos gramatika 3 (Sintaksė)*. Vilnius: Mokslas.
- Vaičiulytė-Semėnienė, L. 2001. *Lietuvių kalbos būdvardžių valentingumas*. Daktaro disertacija. Vilnius.
- Vaičiulytė-Semėnienė, L. 2016. Teigiamų alelinių būdvardžių ir jų vedinių aktantų raiška. *Bendrinė kalba* 89, 1–26. <https://journals.lki.lt/bendrinekalba/article/view/170/175>
- Vaičiulytė-Semėnienė, L. 2020. Daiktavardžiai *atitiktis*, *atitikimas* administracinėje kalboje. *Bendrinė kalba* 93, 1–35. <https://journals.lki.lt/bendrinekalba/article/view/2059>
- Vaičiulytė-Semėnienė, L. 2022. *Atžvilgiu* konstrukcija valentingumo aspektu. *Acta Linguistica Lithuanica* 87, 245–269. <https://journals.lki.lt/actalinguisticalithuanica/article/view/2194/2298>
- Vaičiulytė-Semėnienė, L. 2023a. *Prieraišus*, *prieraišumas* valentingumas dabartinėje lietuvių (rašto) kalboje. *Acta Linguistica Lithuanica* 88, 181–205. <https://journals.lki.lt/actalinguisticalithuanica/article/view/2245/2338>
- Vaičiulytė-Semėnienė, L. 2023b. *Atvirauti*, *atviravimas* valentingumas dabartinėje lietuvių kalboje. *Acta Linguistica Lithuanica* 89, 75–92. <https://journals.lki.lt/actalinguisticalithuanica/article/view/2279/2350>
- Valeika, L. 1980. *Transpozicija v litovskom i anglijskom jazykax*. Daktaro disertacija. Vilnius.

Įteikta 2024 m. rugsėjo 23 d.
Priimta 2024 m. gruodžio 6 d.